

Mario Bara

studijska grupa: povijest i sociologija

Hrvatska seljačka stranka u narodnom preporodu bačkih Hrvata

O hrvatskom narodnom preporodu napisane su brojne rasprave, ali su pritom zanemarena rubna hrvatska područja gdje se preporodna gibanja javljaju kasnije i u otežanim uvjetima. Stoga je namjera ovog rada prikazati položaj i djelovanje bačkih Bunjevca i Šokaca između dva svjetska rata, te ulogu Hrvatske seljačke stranke u otporu protiv asimilacije i odnarođivanja ovog dijela hrvatskog nacionalnog stabla. Istraživanje se temelji na tisku na hrvatskom i srpskom jeziku, knjigama i studijama o bunjevačko-šokačkoj povijesti i autorovim bilješkama. Za potpuniji uvid u problematiku formiranja nacionalne svijesti bačkih Hrvata i uloge HSS-a u tom procesu mogu pomoći arhivi u Subotici, Somboru, Novom Sadu, Zagrebu i Beogradu, glasila na mađarskom i njemačkom jeziku, fondovi hrvatskih kulturno-umjetničkih i prosvjetnih društava iz Bačke i privatne zbirke obitelji istaknutih javnih djelatnika bačkih Hrvata u međuratnom periodu.

Ključne riječi: Bačka, bački Hrvati, Bunjevci, Šokci, Subotica, Sombor, HSS, nacionalna integracija

I. Uvod

Na prostoru Bačke nisu bili dovršeni hrvatski etnokulturni integracijski procesi koje je u drugoj polovici XIX. st. započeo Ivan Antunović s izdavanjem *Bunjevačko-šokačkih novina*. Stoljetna odvojenost i otuđenost od matičnih područja Hrvatske te nasrtaji mađarizacije, uvjetovali su u velikom dijelu pučanstva regionalnu opredijeljenost pod subetničkim imenima Bunjevaca i Šokaca. Bačka je na prijelazu XIX. u XX. stoljeće bila na periferiji hrvatskih nacionalno integracijskih procesa iako je u to vrijeme Subotica najveći hrvatski grad.¹ Zbog nedostatka brojnijih kulturno-prosvjetnih institucija i drugih nepovoljnih okolnosti ovaj prostor ima otežanu nacionalnu integraciju i stoga ima obilježja nacionalne periferije.² Stvaranjem nove državne zajednice, vlastodršci su, kao i prije Mađari, zbog svojih

posebnih interesa znali uspješno pothranjivati takvu opredijeljenost nastojeći time preventivno spriječiti duhovno i nacionalno sjedinjenje bačkih Hrvata s ostatkom nacionalnog tijela, koje bi vodilo zahtjevima za teritorijalnim sjedinjenjem. Ipak završetak I. svjetskog rata i život u novoj državnoj zajednici donio je bunjevačko-šokačkim Hrvatima nove političke i kulturne mogućnosti.

II. Organiziranje bačkih Hrvata u političke stranke

Poslijeratna kriza zahvatila je široke slojeve društva, a najugroženiji su bili seljaci kojima su velikim dijelom pripadali i bunjevačko-šokački Hrvati. Sve veća kriza prisilila ih je na političko organiziranje pa su 15. IX. 1920. osnovali Bunjevačko-šokačku stranku koja je u svom programu zadržala državno i narodno jedinstvo, ali je zahtijevala autonomiju Vojvodine. Bilo je i prijedloga

1 Po popisu stanovnika 1890. Subotica broji 72.737 stanovnika od kojih su većinu činili bunjevački Hrvati, a Zagreb u isto vrijeme tek 38.742. Vidi Bušić, 2003, 23.

2 Bušić, 2003, 24.

da se istakne hrvatski karakter stranke pod imenom Vojvodanska hrvatska stranka, što u tadašnjim okolnostima nije bilo prihvaćeno.³

Nedugo nakon potpisivanja primirja u Bačku su stigli mladi intelektualci iz Hrvatske koje je uputio Radić, a svi su bili pristaše njegove stranke.⁴ Oni su se vrlo aktivno uključili u društveni, kulturni i politički život u novoj sredini gdje su širili nacionalnu svijest i domoljublje među bunjevačkim i šokačkim Hrvatima. »Stigli su u Suboticu Mihovil Katanec, Dragan Mrljak, Matej Jankač, Marin Juras, I. Šercer i dr., u Sombor pak Ladislav Vlašić, Vinko Žganec, M. Škrabalo i drugi...«⁵ Bilo je i aktivnijih pokušaja organiziranja tadašnje HRSS u Bačkoj, tako je Ivan Pernar tijekom 1921. došao u Suboticu gdje je pokušao održati skupštine u okolnim salašarskim naseljima bunjevačkih Hrvata na kojima bi prenio ideju i nauk Stjepana Radića. Ipak takvo jače organiziranje još nije bilo moguće u onim uvjetima, pa i sam navodi: »Sve se bojalo. Inteligencija, salašar i obrtnik, sve je bilo zaplašeno, jer je teror orjunaške i sličnih družina bio u tolikom mahu, da sam i sam vidio da je bolje taj svijet ne izvrjavati mukama i progonima. Bilo je takovih koji su mi govorili: Evo ti 1000 dinara samo mi ne dolazi u kuću, jer bi me mogli ovi uljezi ili ubiti ili zapaliti!«⁶ Vezano uz tadašnje stanje u državi u kojoj se provodila apsolutistička vlast donio je zastupnički skup HRSS-a između ostalih zaključaka i prijedlog prihvaćen 9. siječnja 1921. kojim: »Trebalo isto tako omogućiti plebiscit i bačkim Hrvatima (Bunjevcima i Šokcima) koji su po svom govoru i po svojoj kulturi i po svojoj svijesti tako čisti Hrvati kao Dalmatinci i Hercegovci.«⁷ HRSS u to vrijeme djeluje u okvirima Hrvatskog bloka radi okupljanja svih hrvatskih političkih snaga za borbu protiv centralizma.

Stjepan Radić često je isticao nelogičnost naziva Vojvodina umjesto uobičajenih imena tih krajeva Bačka, Baranja, Banat, a u svojim govorima

se osvrtao na položaj tamošnjih Hrvata.⁸ Bilo je i uspješnih osnivanja mjesnih organizacija HRSS-a. Tako je ubrzo stvorena organizacija u Bačkom Monoštoru, prva u Bačkoj, na čelu s Marinom Kusturinom, potom u Telečki, s Petrom Trombitašem, Kupusini s Martinom Molnarom, Bogojevu s Josipom Šuhajdom, Doroslovu s Ivanom Husarom i niz drugih.⁹ Značajno je napomenuti da je seljački pokret našao veliki broj pristalica i kod Mađara, Nijemaca i drugih naroda u Bačkoj.¹⁰ Ivan Pernar je ponovo došao u Suboticu 1923. početkom rujna gdje je na više mjesta održao sastanke, a u Tavanuku i skupštinu pred tisuću Hrvata Bunjevaca, salašara.¹¹ U Somboru¹² se od 1923. društveno jače angažira Antun Matarić, poljodjelac iz somborskog salašarskog naselja Nenadić koji se u Zagrebu, gdje je služio vojni rok, upoznao s idejama republikanizma i socijalnog programa HRSS-a, te sa Stjepanom Radićem, Pavlom Radićem, Đurom Basaričekom, Ivanom Pernarom i drugim prvacima stranke. Matarić se sa svojim istomišljenicima udaljio od *Bunjevačkog kola*, koje je isticalo poseb-

8 Stjepan Radić je u svom intervjuu S. M. Braloviću, dopisniku londonskog dnevnika *Daily news i New York tribune* u Zagrebu od 26. VII. 1922. istaknuo da se: »Bačka i Baranja, koje se danas s Banatom nerazumno i nelogički nazivaju Vojvodinom, (nerazumno: jer to nikad nije bila nikakva vojvodina, a nelogično: jer vojvodina - koliko je postojala - bila je djelo carske bečke vojničke politike, koju Beograd tobože ne će u ničemu da slediti), u kojoj su Srbi prema Hrvatima u posve neznatnoj manjini, ne smiju se upravljati kao čisto srbske zemlje, nego tu - na osnovu sporazuma između Hrvatske i Srbije - treba provesti plebiscit pod zaštitom Lige naroda, a na pitanje: Srbija - Beograd ili Hrvatska - Zagreb«. Vidi Krizman, 1973, 561 - 562.

9 ***, *Dr Vlatko Maček i njegovi saradnici u Vojvodini*, Sombor, 1936, 17 - 18.

10 Stevan Konjović je prvi Srbin koji je još od 1921. godine počeo propagirati ideologiju HSS-a u Bačkoj i Banatu. On se upoznao sa Stjepanom Radićem poslije jednog njegovog zбора u Zagrebu preko dr. Josipa Vandekara. »Sinko moj - rekao je tada g. Kojoviću - idi u narod i organiziraj ga za seljački pokret. Ne boj se zatvora, jer svaki haps znači za nas 2000 kuglica na izborima« (Ibid, 17 - 18.).

11 Pernar, 1936, 195 - 196.

12 Sombor je poslije Subotice bio drugo veliko središte bačkih Hrvata u kojem su se odvijale preporodne aktivnosti, a u posjećivali su ga u više navrata (takoder i naselja u njegovoj okolini) i održavali zborove visoki predstavnici HSS-a: Stjepan Radić, Pavle Radić, Đuro Basariček, Ivan Pernar, Josip Torbar, Juraj Krnjević, Bariša Smoljan, Ljudevit Tomašić, Miško Račan i drugi.

3 Pekić, 1930, 241.

4 Sekulić, 1994, 160.

5 Ibid, 160 - 161. Usporedi i Sekulić, 1995, 56.

6 Pernar, 1936, 195.

7 Miroslav Vukmanić, *Stjepan Radić. Izabrani politički govori*, 1995, 335.

nost Bunjevaca kao osnovnu nacionalnu orijentaciju, dok je on isticao »da su somborski Bunjevci Hrvati i da se ne smiju odvajati od svog nacionalnog stabla.«¹³ On je ujedno bio dugogodišnji politički i kulturni predvodnik Hrvata koji su se okupljali oko Radićeve stranke.¹⁴

Na parlamentarnim izborima zakazanim za 1923. bački Hrvati su izabrali za svoje poslanike, predstavnike Bunjevačko-šokačke stranke, Blaška Rajića, dr. Franju Sudarevića i Ivana Evetovića, ali ni to nije pomoglo da Hrvati budu ravnopravnije zastupljeni u javnim poslovima iako su po brojnosti u nekim sredinama poput Subotice činili veliku većinu stanovništva.¹⁵ U Bunjevačko-šokačkoj stranci sukobile su se dvije političke struje, opet oko naziva stranke. Blaško Rajić, sa svojim pristalicama, poveo je inicijativu za novi naziv stranke koja bi se trebala zvati Vojvodanska pučka stranka, a cilj joj je bio ujediniti sve katolike u Vojvodini. Ubrzo je uslijedio i konačni rascjep kada je Blaško Rajić 28. 11. 1924. javno obznanio osnutak Vojvodanske pučke stranke. Ova stranka je bila orijentirana na Ljubljanu i Koroščevu Pučku stranku, a u svom programu su zastupali tri temeljna stava: 1) Vojvodina Vojvodanima, 2) vojvodanska zemlja vojvodanskoj sirotinji, 3) katolici na okup! U ovakvim uvjetima bački Hrvati su bili razdijeljeni u tri stranke (Radićeve HRSS, Bunjevačko-šokačku stranku i Vojvodansku pučku stranku) koje su često istupale jedna protiv druge, što ih je dodatno slabilo. Potrebu okupljanja u jaču zajednicu, a to je tada bila Radićeve stranka, i isticanje hrvatstva vidjeli su kao nužnost mladi bački sveučilištarci koji su se vraćali sa studija u Zagrebu gdje su se upoznavali s naprednim političkim idejama koje su prenosili na bačke ravnice. Nakon ovih podjela bački Hrvati se sve više okreću Radiću i njegovoj stranci što se može pratiti i po osnivanju brojnih mjesnih organizacija po hrvatskim naseljima u kojima je izvještavao *Dom*, glasilo stranke u svojoj rubrici »Iz Hrvatske seljačke stranke«. Sve-

ćenik Blaško Rajić, izrazito važan u događajima tijekom 1918. i zaslužna osoba u hrvatskom narodnom i kulturnom preporodu u Bačkoj, osnivač brojnih vjerskih, društvenih i kulturnih institucija u subotičkim je *Hrvatskim novinama* otvoreno napadao Radića i HRSS zbog učlanjenja u Seljačku internacionalu, a i zbog osipanja članstva u svojoj stranci koje je prelazilo Radiću pa tako navodi: »Za to je to, da tko stupi u Radićeve stranku, taj mrzi Crkvu.«¹⁶

Zbog svojih oštih istupa protiv Pašičeve radikalne vlade pa i članova kraljevske kuće, Stjepan je Radić bio izložen progonima kao i cjelokupna stranka. Uslijed nemogućnosti postizanja sporazuma s predstavnicima srpskog naroda Radić, ilegalno, bježeći pred uhićenjem, odlazi u inozemstvo u pokušaju internacionalizacije hrvatskog pitanja. Tražeći i dalje saveznike izvan Kraljevine SHS, koji bi vršili pritisak na vladajući vrh u Beogradu, Radić odlazi u Moskvu na pregovore koji su rezultirali učlanjenjem HRSS-a u Seljačku internacionalu 27. lipnja 1924. Zaokret prema Moskvi nakon neučinkovitosti na Zapadu i učlanjenje u Seljačku internacionalu bio je novi oblik pritiska na hegemonističku politiku Beograda, a time i internacionalizacija hrvatskog pitanja. Time je Radić napravio političku pogrešku čime je u stranoj i domaćoj javnosti hrvatski narodni i politički pokret dobio komunističko obilježje.

Represija, progoni i česta batinanja, kojima su se služili Pašičevi i Pribičevići sljedbenici u banskoj i dalmatinskoj Hrvatskoj te Bosni i Hercegovini, nisu mimoišli ni Bačku. Pašičevoj vladi je bilo osobito stalo da se obezglavi vodstvo HRSS-a u Subotici kao glavnom političkom i kulturnom središtu bačkih Hrvata. U vrijeme izborne borbe 1925. odlučili su se uništiti tamošnju organizaciju HRSS-a, koja je djelovala kao buditeljica hrvatske svijesti, s ciljem da ne bude njezine izborne liste. U trenutku kad su došli po potvrdu izborne liste u subotički okružni sud, uhićeni su prvaci kotarske organizacije HRSS-a za Suboticu: Tomo Matković, Ivan Tolj, Grga Dedin, Ivan Babić, Ivan Perčić i Stjepan Vidaković. Sud je poništio listu, a odluka je dostavljena nositelju liste Stjepanu Radiću mjesec dana nakon izbora! Državno je odvjetništvo u Subotici nakon istrage donijelo odluku da se

13 Sekulić, 1990, 83.

14 Ubrzo je našao pristalice u Franji Matariću, Antunu Parčetiću, Franji Mijiću, Josipu Striliću, Šimi Karasu, Antunu Vujeviću, Franji Malbašiću, Ivanu Bošnjaku, Josipu Koliću, Josipu Paliću, dr. Grgi Vukoviću i drugima.

15 Po popisu iz 1931. Subotica je imala 99.400 stanovnika, a od toga 70.737 Hrvata.

16 Hrvatske novine (Subotica), 24. I. 1925., br. 4, str. 1.

optuženi terete za zločine označene u člancima Zakona o zaštiti države. Među navedenim optužbama su i takve da su osnivali organizacije HRSS-a u Subotici i okrugu tijekom 1924. kada je ova učlanjena u III. internacionalu u Moskvi, da su održavali skupove i radili na pridobivanju članova, da su ustupali stan za razgovore i skupove Pavlu Radiću i drugim narodnim zastupnicima, da su raspačavali letke, brošure, spise, kalendare i knjige »kao na primjer *Seljački pokret u Hrvatskoj, Put k seljačkoj republici, Božićnicu*, a u kojima se propagiraju komunističke ideje naročito u članku Stjepana Radića.«¹⁷

Na sastancima mjesnih i kotarskih organizacija HRSS-a raspravljalo se i o kulturnom i prosvjetnom radu članova, što se smatralo sastavnom aktivnošću političkog djelovanja. Postojao je i određeni broj pretplatnika *Doma, Božićnice, Narodnog vala, Seljačke prosvjete* i brošura o seljačkom pokretu koje su stizale i u ove krajeve, a širio se dalje na čitanje među članovima i simpatizerima stranke. HRSS u Bačkoj prerasla je u čvrstu i discipliniranu organizaciju s velikim brojem manjih i većih organizacija. Neke od njih su bile brojnije i jače poput kotarskih središta Subotice i Sombora, a postojao je i niz manjih koje su osnivane po hrvatskim selima i salašarskim naseljima koje su na terenu bile čvrsto povezane sa svojim kotarskim organizacijama, a preko njih sa središnjicom u Zagrebu koju su često kontaktirali i slali joj izvješća o održavanju skupova i osnutku novih podružnica stranke. Njihov rad budno je praćen od područnih organa vlasti i često se radilo na ometanju rada stranke. Nerijetko su i sami pokušaji okupljanja bili razbijani, a predstavnici stranke zatvarani, iako područnim organima vlasti nije uspijevalo potkrijepiti dokaze o kršenju zakona članova HRSS-a. U pismu središnjici u Zagrebu, Marin Kusturin, predsjednik mjesne organizacije HRSS-a u Bačkom Monoštoru navodi postupke žandarmerije prema članstvu stranke: »Jerbo kad smo se mi skupili i počeli organizirati i kad je kod nas bio Ivica Radić i Franjo Hartman njih su odmah uhvatili redari kao i kovača Živka i odtjerali ih, a i nas su odmah za njima sve izpitivali kod srezkog načelnika i zatvarali. I još k to-

mu su nas redari i žandari dobro izbatinali. Svaki dan su nas obilazili i pazili su nas i čuvali nas, da se ne možemo sastajati. A mi opet, kad smo bili gdi god dalje u poslu, skupili smo se opet, makar dvojica i kazali smo da ćemo glasati za Radića, samo ako dođu njegove kutije. A poslije su držali kućnu premetačinu i kod mene, koji ovo pišem, Marina Kusturina, nadju dvie *Danice* i sve novine *Slobodni dom*, i sve to odnesu, a mene sa žandarima odtjeraju u Apatin u zatvor! I poslije mene su još mnoge druge isto tako progonili i zatvorili.«¹⁸ Opravdanje za rigorozne postupke žandarmerija nije morala posebno navoditi, bila im je dovoljna pripadnost Radićevoj stranci da bi netko bio proganjen. Odjeljenje Ministarstva unutarnjih poslova za državnu zaštitu donosilo je upute podčinjenim organima kako treba postupiti s radićevcima koji agitiraju za HRSS.¹⁹ Prijetnje i razni oblici terora koji su ometali i sprečavali održavanje skupova, zatvaranje lokalnih vođa stranke koje je P-P²⁰ vlada primjenjivala cijelo vrijeme, nisu postigli rezultate kakve su očekivali, čak su takvim mjerama postizali suprotan učinak. Do tada nejedinstveni bački Hrvati, razdijeljeni u tri stranke,²¹ počinju se nacionalno buditi, a u njima jača hrvatska svijest i sve se više okreću Radiću i hrvatskom narodnom pokretu.

Paralelno s pritiscima na HRSS, vršili su se skriveno od javnosti pregovori između uhićenog Stjepana Radića i beogradskog političkog vrha, jer se pokazalo na skupštinskim izborima da P-P vlada nije uspjela oslabiti Radićevu stranku. Krugovi oko kralja Aleksandra odlučili su se za promjenu u rješavanju državne krize, javnosti tada još nepoznate odluke o suradnji sa Stjepanom Radićem.²² Dogovor između Radića i kralja je postignut neovisno o opozicijskom bloku. Pavle Radić je kao predsjednik Hrvatskog seljačkog kluba, a u ime Stjepana Radića, vode HRSS-a, pročitao 27. III.

18 Dom, 26. VIII. 1925, br. 17.

19 Matković, 1999, 170.

20 Pašić-Pribičević

21 Radićevu HRSS, Bunjevačko-šokačku stranku i Vojvodansku pučku stranku, ali bilo ih je i u drugim strankama. Među bačkim Hrvatima djelovala je i Komunistička partija, a bilo je i videnijih Bunjevaca koji su djelovali u srpskim strankama poput narodnog zastupnika Marka Jurića u Radikalnoj stranci.

22 Matković, 1999, 189.

17 Dom, 13. V. 1925., br. 2, str. 1, 2. Vidi i Hrvatske novine (Subotica), 10. I. 1925., br. 2, str. 3.

1925. izjavu kojom se priznaje jedinstvo države, dinastija Karadorđević i ustav na temelju kojega je i jedan jedini parlament za cijelu državu. Sama je stranka promijenila ime i od Hrvatske republikanske seljačke stranke postaje Hrvatska seljačka stranka (HSS).²³ Naknadno su otpočeli pregovori između Pašičeve Radikalne stranke i HSS-a koje je vodio Pavle Radić.²⁴ Pregovori su se vodili do 14. VII. 1925., kada je postignut sporazum nazvan Akt o sporazumu Narodne radikalne stranke i Hrvatske seljačke stranke. Ubrzo je formirana nova radikalsko-radićevska (R-R) vlada (18. VII. 1925.) u kojoj su predstavnici HSS-a dobili četiri ministarska mjesta i tri mjesta državnih podsekretara.²⁵ Ovaj će zaokret u politici Radiću omogućiti mjesto ministra prosvjete i veću slobodu kretanja po cijeloj zemlji, a posjećivat će i zborove u Bačkoj na kojima će i dalje napadati korupciju i time zadavati mnoge neugodnosti svojim radikalskim partnerima u vladi.

Još uvijek razjedinjeni bački Hrvati nisu se uspjeli dogovoriti da zajednički održe proslavu tisućugodišnjice kraljevine Hrvatske. Vojvodanska pučka stranka Blaška Rajića na svečan ju je način obilježila 4. X. 1925. u Subotici na Trgu kralja Tomislava svečanom misom na kojoj su sudjelovala sva katolička društva i ustanove koja su time javno manifestirale hrvatstvo ovog dijela Bačke.²⁶ Druga proslava koju je organizirala Bunjevačko-šokačka stranka²⁷ održana je 20. X. 1925. također u Subotici na Trgu kralja Tomislava uz sudjelovanje svih hrvatskih kulturno-umjetničkih društava uz gostovanje hrvatskih sokola iz Osijeka, Vinkovaca, Dalja i Vukovara koje je predvodio istaknuti član HSS-a dr. Rudolf Horvat.²⁸ Tom prilikom je na Trgu svečano otkrivena spomen-ploča kralju Tomislavu, uz govore dr. Ru-

dolfa Horvata, Josipa Đide Vukovića, Matije Išpanovića i Andrije Šokčića. U svom je govoru dr. Rudolf Horvat Bunjevce nazvao Hrvatima što je nekim srpskim povjesničarima zasmatalo, a javno se oglasio u svojoj kritici dr. Aleksa Ivić.²⁹

III. Velike skupštine HSS-a u Bačkoj u govori Stjepana Radića

Spomenuta sloboda kretanja omogućila je Stjepanu Radiću, Pavlu Radiću, Ivanu Pernaru i drugim zastupnicima HSS-a da slobodnije održavaju svoje skupove pa su tako u Somboru održali veliki okružni zbor 1925. ispred Gradske kuće na Trgu Presvetog Trojstva gdje se okupilo, kako donosi tadašnji tisak, oko 10.000 pristaša stranke iz grada, te okolnih sela i salaša. Goste iz Zagreba na željezničkoj stanici Strilić dočekao je i pozdravio Antun Matarić Stariji, koji je došao automobilom praćen s tridesetak konjanika i razvijenom hrvatskom zastavom. Zbor je otvorio Josip Palić, a na zboru je istaknuto da su prevladana stoljeća »koja su ih dijelila od svog nacionalnog jezgra i da oni nisu samo Bunjevci i Šokci, nego i Hrvati.«³⁰ U samom gradu zbor je završen bez incidenata, ali u nedalekom Bačkom Monoštoru je bio onemogućen dolazak Radićevih pristaša pa je u obračunu s policijom poginuo sedamnaestogodišnji Marin Šuvak, tek upisani član HSS-a.³¹

Poslije velike skupštine koju je Stjepan Radić održao u Somboru, počeli su se prvaci subotičke organizacije HSS-a žurno spremati, da u središtu bunjevačkih Hrvata prirede takvu skupštinu, koja će brojem sudionika, svojom ozbiljnošću, dostojanstvom, te sadržajem svih govora »biti vjerna slika i narodne hrvatske svijesti i političke zrelosti ovoga najsjevernijeg ogranka naroda hrvatskog.«³² Radikali su bili vrlo ogorčeni što će Radić doći u Bačku, »za koju se držalo, da je srpska kolonija, kuda ne smije koračati ni jedan

23 Matković, 1999, 192.

24 Stjepan Radić je još uvijek bio u zatvoru, a Pavle Radić ga je u više navrata posjetio i konzultirao se s njim o daljnjoj politici stranke u pregovorima.

25 Matković, 1999, 198 - 199.

26 Hrvatske novine (Subotica), 10. X. 1925., br. 41. Vidi i Pekić, 1930, 255. te Neven, glasilo Bunjevačko-šokačke stranke, 20. X. 1925. (svečani broj povodom proslave).

27 U ovo vrijeme se Bunjevačko-šokačka stranka približila politici Stjepana Radića što će ubrzo dovesti do njenog sjedinjenja s HSS.

28 Dr. Rudolf Horvat je bio i dobar poznavatelj problematike zakašnjelog narodnog preporoda Bunjevaca i Šokaca,

a 1922. tiskao je knjižicu o povijesti Hrvata u Bačkoj Hrvati u Bačkoj - Bunjevci i Šokci.

29 Ivić, 1925.

30 Sekulić, 1990, 83.

31 Beljanski, 1986, 26.

32 Dom, 20. I. 1926., str. 1. Vidi i Neven, glasilo Bunjevačko-šokačke stranke, 14. I. 1926. br. 2, str. 1. U svom tekstu pozivaju bunjevačke Hrvate da se u što većem broju odazovu skupu.

hrvatski političar.«³³ Stjepan Radić odazvao se pozivu Subotičana i prisustvovao je tamošnjoj velikoj skupštini koja je održana 16. I. 1926., na kojoj je bilo nazočno oko 25.000 znatiželjnih građana i seljaka iz subotičke okolice. Najvažnija posljedica ovog skupa bila je ta što je gotovo cijeli upravni odbor Bunjevačko-šokačke stranke još prije skupštine pozdravio predsjednika HSS-a u seljačkom domu, a Stjepan Radić je u svom odgovoru živo prikazao i s najvećim priznanjem ocijenio cjelokupni rad Bunjevačko-šokačke stranke, »koja je divnom ustrajnošću i u najtežim prilikama okupljala bunjevačko-šokačke Hrvate i koja je tako zrelo i iskreno prihvatila politiku narodnog sporazuma, da je od toga časa stvarno postala sastavni dio hrvatske političke fronte i hrvatskog seljačkog pokreta.«³⁴ Radić se u svom govoru osvrnuo na tadašnju političku i narodnosnu situaciju u Bačkoj pa je istaknuo: »Trebnaime znati, da su Hrvati u zapadnoj Bačkoj u jakoj većini, i da je primjerice Somborska županija s mnogo gledišta još hrvatskija nego Subotička.«³⁵ Govorio je i o pobožnosti bačkih Hrvata i mađarizaciji od strane pomađarenih svećenika, pa je nastavio: »Ovu iskrenu i duboku pobožnost znao je iskoristiti i dr. Korošec, da mrežom svog očajnog klerikalizma kroz neko vrijeme obuhvati i najveći dio bačvanskih Hrvata.«³⁶ Ali na suncu narodnoga sporazuma, proti kojemu je dr. Korošec ustao kao bjesomučan, ova popovska mreža pretvorila se u jednu paučinu, kojom se sada slobodno poigrava vjetar hrvatske seljačke svijesti.«³⁷ Dodao je još: »Vi ste Bunjevci mekane duše. Mađari su od vas htjeli mijesiti lonce, ali vi ste sačuvali svoju lijepu ikavštinu i

svoju vjeru rimokatoličku.«³⁸ Govor je održao i predsjednik Bunjevačko-šokačke stranke, dr. Mirko Ivković Ivandekić, a poslije održanog govora Ivandekića digao se Radić i bratski ga poljubio. Nakon skupštine od strane okupljenih otpjevana je *Lijepa naša*. Važno je napomenuti da je na ovoj skupštini pored Hrvata bilo nazočno u većem broju Mađara i Nijemaca.

Mađari u Somboru su također stupali u Hrvatsku seljačku stranku pa su zajedno s tamošnjim Hrvatima pozvali Stjepana Radića³⁹ da dođe u Sombor i tamo održi javnu skupštinu. Radić se tom pozivu spremno odazvao i na Duhovski ponedjeljak 24. V. 1926. došao u Sombor. U Radićevoj su pratnji bili i narodni zastupnici Pavle Radić, dr. Ivan Pernar, dr. Ljudevit Kežman, Tuna Babić i Josip Zagorac.⁴⁰ Zbor je održan na najvećem somborskom trgu, Trgu Presvetog Trojstva, na kojem se okupio veliki broj Radićevih pristalica i znatiželjnika.⁴¹ Polovica tog broja došla je iz okolnih mjesta i to iz mjesnih organizacija HSS-a Bačke i Baranje, a među njima i oko 900 Mađara pod hrvatskim zastavama i više stotina Nijemaca. Na skupu je bilo nazočno i nekoliko stotina doseljenih srpskih dobrovoljaca i »batinaša« koje su predvodili Pašićevi »Srnaovci« i Pribičevići »Orjunaši« koji su redovito dolazili na ovakve skupove HSS-a kako bi ih u što većoj mjeri ometali ili onemogućavali. Na samom početku zbora počeli su zviždati i vikati protiv Hrvata i Mađara, te protiv Radića i HSS-a, a povremeno su pjevali himnu *Bože pravde* što su radili cijelo vrijeme govora Stjepana Radića. Slijedili su govori Pavla Radića, dr. Kežmana i zastupnika Babića i Zagorca koji su se u svojim govorima okomili na »batinaše« što je okupljeno mnoštvo burno odobralo. Najvažniji događaj ove skupštine bila je izjava predsjednika Bunjevačko-šokačke stranke

33 Neven, glasilo Bunjevačko-šokačke stranke, 21. I. 1926. br. 3, str. 1.

34 Dom, 20. I. 1926., br. 3, str. 2.

35 Dom, 20. I. 1926., br. 3, str. 2. Mislio je pri tome na sela i salašarska naselja poput B. Monoštora, B. Brega, S. Miletića, Sonte, Nenadića, Strilića i druga koja su okruživala Sombor i imala većinsko ili brojnije hrvatsko pučanstvo dok je sam grad Sombor imao po državnom popisu iz 1929, 33.121 stanovnika, od toga: 14. 715 Srba, 9.363 Hrvata, 4.401 Mađara, 2.713 Nijemaca, 1.167 Židova...Vidi u Beljanski, 1984, 72.

36 Radić je pritom mislio na Vojvodansku pučku stranku Blaška Rajčića koja je slijedila program Korošecove stranke.

37 Dom, 20. I. 1926., 2 - 3. Autor članka je sam Stjepan Radić.

38 Horvat, 1992, 302 - 303.

39 Na kotarskoj organizaciji HSS u Somboru 2. V. 1926. na kojoj su bile nazočne brojne podružnice stranke i narodni zastupnik Josip Zagorac, odlučeno je da se pozove Radić i što prije održi javnu skupštinu u Somboru. Vidi Dom, 12. V. 1926., br. 19, str. 3.

40 Horvat, 1992, 318 - 319.

41 Rudolf Horvat donosi podatak u svojoj knjizi *Hrvatska na mučilištu* da je na zboru bilo 6.000 ljudi, dok podatak o 20.000 nazočnih na skupu donosi Dom od 26. V. 1926. (br 21, str. 3).

dr. Ivandekića, da Bunjevačko-šokačka stranka sa svim svojim organizacijama stupa u Hrvatsku seljačku stranku, a njihovo glasilo *Neven* postaje glasilo HSS-a za Srijem, Banat, Bačku i Baranju.⁴² Ovaj je sporazum bio već dogovoren na skupu HSS-a u Subotici 16. I. 1926., a ovdje je i javno objelodanjen. U svom je govoru dr. Ivandekić istakao: »Da su se Bunjevci i Šokci oduvijek smatrali za Hrvate, da su oni Hrvati i danas, da će Hrvati i ostat.«⁴³ Izjava je prihvaćena s velikim oduševljenjem u okupljenih bunjevačko-šokačkih Hrvata, a kod radikala su držali ovu izjavu opasnom jer su htjeli da Bunjevci i Šokci i dalje ostanu samo Bunjevci i Šokci, ako već ne mogu biti Srbi. Na trgu je poslije skupa HSS-a ostalo oko 500 ljudi kojima su se obratili predstavnici Pašičevih radikala, Pera Iduški i Pribičevićevih samostalnih demokrata, dr. Jerković, a njihove pristalice klicale su u čast Slavka Mihića koji je pokušao atentat na Stjepana Radića prilikom zбора održanog 23. V. 1926. u Staroj Pazovi.⁴⁴

HSS je nastavio s održavanjem zborova po Bačkoj, a kad sam Stjepan Radić nije bio u mogućnosti dolaziti, zborove su održavali njegovi opunomoćenici ili predstavnici kotarskih organizacija. Za 27. lipnja 1926. bila je zakazana javna pučka skupština u Bajmoku na koju su došli iz Beograda državni podtajnik i narodni zastupnik Mirko Neudorfer i narodni zastupnik Ivan Tizaj, a iz Subotice više pristaša HSS-a s predsjednikom kotarske organizacije Tomom Matkovićem. Goste su na kolodvoru dočekali predstavnici mjesne organizacije s dvije velike hrvatske zastave. Od samog početka skupa »batinaši« su počeli s provokacijama, a između njih i pristalica HSS-a stajala je policija koja je trebala omogućiti održavanje skupa kojem je nazočilo oko 6.000 ljudi. Zanimljivo je da je beogradski tisak već dan prije najavljiavao da će dobrovoljci onemogućiti skup. Poslije neuspjelih pokušaja »vikača« da na taj način ometu skup odlučili su se batinama okomiti na pristaše HSS-a. U komešanje se umiješala policija i žandarmerija koja je kundačenjem počela rastjerivati skup. O žestini sukoba svjedoči i broj od oko 20 povrijeđenih i brojnih pritvorenih pristalica

HSS-a. Nakon ovoga su Neudorfer i Tizaj obavijestili Hrvatski seljački klub o držanju policije i žandarmerije i zatražili od ministra unutarnjih djela da se ubuduće Hrvatskoj seljačkoj stranci zajamči zakonsko pravo sastajanja i u Vojvodini, kako ga uživaju i sve srpske stranke.⁴⁵ I pored svih nepovoljnih uvjeta ponovnim prelaskom u opoziciju, rad je HSS-a u Bačkoj nastavljen; njegova popularnost među sve većim brojem osviještenih bunjevačko-šokačkih Hrvata neprestano je rasla. Grade se brojni seljački domovi koji su postali okupljalište pristaša HSS-a, ali i brojnih hrvatskih kulturno-umjetničkih društava. Na pozive o potrebama skupljanja novca za zgradu Hrvatskog doma u Subotici, *Hrvatske novine* koje su bile glasilo Vojvođanske pučke stranke Blaška Rajića, apeliraju na svoje članove da ne daju priloge, jer je »to radićevski dom«⁴⁶ i da ne daju »ni pare za Hrvatski dom, u kojem će se raditi organizacije protiv vaše katoličke vjere.«⁴⁷ U Subotici je nastala podjela članstva u dvije struje oko izbora predsjednika kotarske organizacije HSS-a. Izbor dotadašnjeg predsjednika, koji je zapravo bio među osnivačima HSS-a u Subotici, Tome Matkovića, oko kojeg je bila okupljena grupa seljaka, spriječila je skupina intelektualaca koja je omogućila izbor Stjepana Bačića iz Tavankuta.⁴⁸ Tavankut je između dva svjetska rata bio jedno od najjačih središta HSS-a u Bačkoj što su posvjedočile i *Hrvatske novine* nesklone radićevcima. Tijekom provedbe izbora u siječnju 1927. i neposredno prije njih vršene su političke makinacije i zvjerstva nad seljaštvom Bačke. U više navrata su batinjani seljaci u Kupusini, Bačkom Monoštoru i Čonoplji zbog svoje pripadnosti HSS-u. Na sam dan izbora ometano je postavljanje kandidatskih lista HSS-a, te je vršen sistematski pritisak na čuvare kutija HSS-a od strane policije i radikala, a bilo je slučajeva da su čuvari kutija prisilno onemogućavani da budu na izbornim mjestima. Povodom događaja u Bačkoj za vrijeme izbora, uputio se 29. I. 1927. narodni

45 Dom, 30. VI. 1926., br. 26, str. 3. Autor članka je Mirko Neudorfer. Vidi i *Hrvatske novine* (Subotica), 3. VII. 1926., br. 27.

46 *Hrvatske novine* (Subotica), 26. II. 1927., br. 9.

47 *Hrvatske novine* (Subotica), 5. III. 1927., br. 10, str. 3.

48 *Hrvatske novine* (Subotica), 4. VI. 1927., br. 23.

42 Dom, 9. VI. 1926., br. 23, str. 2.

43 Dom, 26. V. 1926., br. 21, str. 3.

44 Rudolf Horvat, 1992, 318 - 319.

zastupnik Ivan Tizaj u Sombor, a potom u Kupusinu ispitati slučajeve batiranja seljaka, ali je pritom i sam fizički napadnut od strane radikala.⁴⁹ Zbog krađe glasova, onemogućavanja glasovanja te raznih drugih izbornih nepravilnosti odlaze ministar građevina August Košutić u Suboticu, a Pavle Radić u Sombor na licu mjesta istražiti slučajeve političkih makinacija. Za provedbu izbora u neslobodnim uvjetima vodstvo HSS-a optužilo je ministra unutrašnjih djela Božu Maksimovića i velikog župana za Bačku, Baranju i Banat, Aleksijevića.⁵⁰ Radić i njegovi suradnici i dalje su posjećivali Bačku i održavali zborove, iako u nepovoljnim uvjetima za njihovu stranku. Stjepan Radić je na svojim proputovanjima znao održavati i nekoliko skupština dnevno. Tako se zadesio 15. VII. 1927. u Subotici. U poslijepodnevnom je satima održao veliku javnu skupštinu na salašu Ludoš, nedaleko od Subotice, u nazočnosti preko 2.000 ljudi, a isti je dan održao predavanje u punoj dvorani subotičkog gradskog kazališta. Slijedećeg dana organiziran je veliki javni skup HSS-a na kojem su pored lokalnih organizacija stranke za Suboticu i okolinu sudjelovali i vanjski kotarevi i cijela Bačka županija. Radić je govorio pred 15.000 okupljenih, a poslije njega su držali govore dr. Mirko Ivković Ivandekić, Matija Kolar i Matija Išpanović.⁵¹ *Hrvatske novine* Blaška Rajića, donose podatak da je policija Radićev skup rastjerala zbog nereda, a da je dr. Ivan Pernar održao govor u Somboru.⁵²

Oformljenjem Seljačko-demokratske koalicije, Stjepan Radić nastavio je svoj rad u Bačkoj u novim političkim uvjetima. Osim Radića, na skupštini SDK u Subotici zakazanoj za 1. V. 1928. prisustvovali su i Svetozar Pribičević i brojni narodni zastupnici.⁵³ Skupštinu je otvorio predsjednik mjesne organizacije Josip Đido Vuković. Radić je u svom govoru oštro napao Blaška Rajića, predsjed-

nika Vojvođanske pučke stranke (koji je također često u *Hrvatskim novinama* prozivao i napadao Radića i njegovu stranku). Radić je tom prilikom kazao: »Što ćemo kazati za bunjevačke Hrvate, koji nisu imali organizacije, koje su već njihovi popovi trovali radi toga, da vjeru treba čuvati, vi ćete se čuditi. A znate li što je vira? Vira je od Boga darovana krjepkost, od Boga, a ne od fratra, ne od popa Blaška« i nastavlja »Vidite čovjek misli i u svojoj misli se s Bogom razgovara i sada ti policajci, kako su im kule porasle, kako im je pop Blaško bio dobar, dok pop Korošec nije dobio policijski pendrek,⁵⁴ a sada je silan, sada kaže da će Svetozar Pribičević uzeti viru našim Bunjevcima«. U svom govoru Radić je još istakao neravnopravnost u porezu koji plaćaju Vojvodina i prečanski krajevi u odnosu na Srbiju, a najavio je svoj i Pribičevićev dolazak u Sombor 17. VI. 1928.

U međuvremenu se i u drugim dijelovima Bačke uz Dunav, gdje su bila naselja šokačkih Hrvata, pristupilo osnivanju novih organizacija i njihovom boljem povezivanju. Na poticaj predsjednika mjesne organizacije HSS-a za Vajsku Matije Buzova skupili su se svi predsjednici svih mjesnih organizacija odžačkog kotara koji su za predsjednika kotarske organizacije Odžaci izabrali Stipana Ognjanova, a o tome su izvijestili središnjicu u Zagrebu.⁵⁵ U Somboru su članovi HSS-a i Samostalne demokratske stranke osnovali zajednički odbor i pristupili pripremama za najavljenju skupštinu Radića i Pribičevića. U tu su svrhu zajednički održavali tijekom svibnja i lipnja 1928. niz zborova na kojima su pozivali svoje pristaše da se odazovu u što većem broju. Skupštine i sastanci održani su u Sonti, Bačkom Brijegu (Bregu, Beregu), Bačkom Monoštoru, Kupusini, Telečki, Čonoplji, Lemešu (Svetozar Miletiću) i nizu salašarskih naselja u okolici Sombora. Predsjednici Seljačko-demokratske koalicije, Radić i Pribičević, 17. VI. 1928. održali su svoju veliku skupštinu u Somboru, a kiša je omela dolazak u punom broju najavljenih organizacija iz okolnih mjesta. Skup je otvorio predsjednik mjesne organizacije HSS-a za Sombor dr. Grga Vuković, a predsjedao joj je predsjednik

49 Dom, 2. II. 1927., br. 5, str. 2.

50 Dom, 9. II. 1927., br. 6, str. 1.

51 Dom, 17. VIII. 1927., br. 36, str. 2.

52 *Hrvatske novine* (Subotica), 20. VIII. 1927., br. 34, str. 3.

53 Nazočni su bili narodni zastupnici: dr. Sekula Drljević, Ivan Pucelj, Pavle Matica, dr. Dragičević, Franjo Malčić, dr. Sigismund Čajkovac, Mate Goreta, dr. Ivan Čelan, Imbro Štivić, Nodalić, dr. Sava Kosanović, Antolić, Ivan Robić, Granda, Milan Podhraški, dr. Grisogono, Ljubomir Maštrović i dr. Ivan Pernar.

54 Predsjednik Slovenske narodne stranke Anton Korošec je dobio mjesto ministra unutarnjih poslova, pa ga Radić zbog toga proziva.

55 Dom, 9. V. 1928., br. 19, str. 4.

mjesne organizacije SDS-a dr. Emil Grigorijević. Prvi je govorio Stjepan Radić koji se okomio na korupcionaše, također u svom govoru i Pribičević. Još su govorili narodni zastupnici Stipe Matijević u ime Dalmacije, Ivan Čelan u ime Bosne, Ivan Tizaj u ime Međimurja i Tomo Maderić u ime srednje Hrvatske. Poslije skupštine održan je banket, a potom se Radić uputio sa zastupnicima HSS-a u Bački Monoštor. Radić se obratio okupljenima objašnjavajući smjer zajedničke politike SDK. Između ostalog je istaknuo: »Kako čujete i čitate, mi Hrvati i Srbi s ove strane Dunava, Save i Drine idemo svuda zajedno i svuda je narod ovakav kao i ovdje...«. Dalje je nastavio: »Ne pitam te, kako se zoveš ni kako govoriš, i ne pitam te, kakove si vjere, nego te, pitam kakav si čovjek. Ako si pošten, moj si brat, ako si lopov, da nas je jedna majka rodila, ne ćeš sa mnom... Mi smo Hrvati danas glasoviti po svojoj čovječnosti kao nekad po junaštvu. Mi smo otkrili one, koji tlače, varaju i pljačkaju narod, a većina ih je među radikalima, zato oni najviše cvile i boje se. Mi smo opozicija protiv vlade, ali smo na poslu, radimo u Skupštini, među narod idemo i narod je s nama, većina je s nama«⁵⁶. Poslije Radića govorili su i ostali zastupnici HSS-a kao i u Somboru nakon čega su u pratnji seljačkih konjanika otišli na kolodvor put Beograda. To je bio zadnji skup koji je Radić održao u Bačkoj.

Radikal Puniša Račić je u Narodnoj skupštini glumeći uvrijeđenost pucao i ubio 20. VI. 1928. Pavla Radića i dr. Đuru Basaričeka, a teško ranio Stjepana Radića, dr. Ivana Pernara i Ivana Grandu. Hici koji su tada bili ispaljeni, bili su namijenjeni hrvatskom vodstvu uopće, a samim tim i cijelom hrvatskom narodu. Odajući počast lipanjskim žrtvama održao je govor i Josip Đido Vuković predstavnik bačkog HSS-a: »Mili pokojnici! U ime bunjevačko šokačkih Hrvata u ime Hrvata Subotice i Sombora, ja se opraštam s vama. Na nas koji smo stoljećima živjeli dolje otrgnuti od majke Hrvatske od srca hrvatskoga bijelog Zagreba, danas je vaša smrt djelovala tim tužnije i tim bolnije. Danas bunjevačko-okački Hrvati u onoj bogatoj i ravnoj Bačkoj i Baranji, položili su svoje kose i svoje motike i plaču bolno i kukaju nad teškom

sudbinom koja je zadesila čitav hrvatski narod. I baš ova dva pokojnika svoj trud obratili su na nas Bunjevce i Šokce. Naša posljednja riječ vojvodanskih Hrvata jest naša zakletva vodi hrvatskog naroda ovdje nad vašim mrtvačkim sanducima, a u sred bijelog Zagreba mi zaklinjemo vodstvo SDK da nikad ne zaboravi na onih 200.000 bunjevačkih i šokačkih Hrvat, da onda, kada hrvatski narod bude doživio potpunu slobodu, koja će u to čvrsto vjerujemo, niknuti iz vaše mučeničke krvi, da onda ne zaboravite na nas, a vama naši pokojnici slava i čast.«⁵⁷ Ova kriza više nije bila samo kriza vlade, već kriza države i cijelog političkog sustava, a zbog nakupljenog nezadovoljstva produbljenog atakom na vođe hrvatskog naroda i cijeli hrvatski narod čuli su se pozivi kojima se tražila satisfakcija za prolivenu hrvatsku krv. U kotarskim i mjesnim organizacijama HSS-a Bačke održavane su izvanredne sjednice povodom nemilih događaja, a nazočni su upućivani da u duhu naređenja vodstva iz Zagreba i želje predsjednika Radića svaki pojedini član kao i sve organizacije očuvaju red i mir i čekaju na daljnje upute iz Zagreba.⁵⁸ Širom Bačke u hrvatskim mjestima održavane su svečane mise zadušnice za nevine hrvatske žrtve, Pavla Radića i dr. Đuru Basaričeka. Povodom atentata u Skupštini i potrebi jedinstva Hrvata obratio se cijelom hrvatskom narodu otvorenim pismom u *Domu* jedan od prvaka subotičkog HSS-a, Ivan Tolj, s porukom da ne zaborave na bačke Hrvate.⁵⁹

57 »Govor vojvodanskog Hrvata Vukovića«, *Dom*, 27. VI. 1928., br. 26, str. 8.

58 *Dom*, 27. VI. 1928., br. 26, str. 11.

59 »Svi smo Hrvati danas jednog«, *Dom*, 18. VII. 1928, br. 29, str 3. »Ujedinjeno hrvatstvo neka baci svoj blagi očni pogled i neka ga zaustavi nad ravnim poljanama i ravninama plodne Bačke i Baranje i neka pogleda Suboticu, Sombor, B. Monoštor i ostala mjesta, gdje žive bunjevački i šokački Hrvati, neka poslušna tihu molitvu srca njihovih i neka izpita želje njihove. Čut će se: Bunjevci i Šokci su Hrvati, pravi Hrvati; oni dijele tugu i radost sa svim Hrvatima, ali u isto vrijeme zaklinju Hrvate, da ih za ljubav velikih hrvatskih mučenika i narodnih heroja, koji su toliko ljubili bunjevačke i šokačke Hrvate rado k njima dolazili, tješili ih i savjete im davali i bolje dane sretnije budućnosti propovijedali, da ih nikad ne zaborave, a osobito u one dane, kada hrvatski narod postane gospodar na svome, nego da čvrsto poveže sudbinu svoju sa sudbinom bunjevačkih i šokačkih Hrvata. U subotici, dne 16 srpnja / Ivan Tolj«

56 »Predsjednik HSS opet u Vojvodini«, *Dom*, 20. VI. 1928., br. 25, str. 2.

Nakon prolaznog poboljšanja zdravstvenog stanja, 8. VIII. 1928. umire Stjepan Radić od posljedica ranjavanja u Narodnoj skupštini. Za novog predsjednika stranke izabran je dr. Vladko Maček, a kao nasljednika ubijenog vođe Stjepana Radića prihvatio ga je i hrvatski narod. Na pogrebu Stjepanu Radiću 12. VIII. 1928. okupili su se predstavnici iz svih hrvatskih krajeva, a u ime bačkih Hrvata govor na pogrebu održao je Josip Đido Vuković iz Subotice: »Vojvodina i ona Hrvatska i ona Srbska, teško kuka i cvili nad smrću tvojom. Onaj vijenac žitnog klasja, koji ćemo danas mi subotički Hrvati položiti nad Tvojem grobom, primi kao znak naše zahvalnosti nad Tvojom smrću. Subotički Hrvati plaću cvile za Tobom, jer Ti si bio onaj, koji si nas dignuo na vlastite noge, otvorio oči, pokazao stazu kojom moramo ići da dođemo do prave slobode. U ime Vojvodine Hrvatske i Srbske, a naročito u ime vojvodanskih Hrvata ja se opraštam s Tobom i kličem Ti: Slava! Slava! Slava! Slava!«⁶⁰

Bački Hrvati i njihove organizacije HSS-a još su jednom održali niz svećanih misa zadušnica, ovaj put narodnome vodi Stjepanu Radiću. Hrvatski seljački pokret ovim nije skršen, nije ostao samo politički već je preuzeo ulogu svenarodnog socijalnog, kulturnog i etičkog pokreta, a novi predsjednik stranke, dr. Maček, naglašavao je da uz daljnju političku borbu imaju organizacije HSS-a i daljnju zadaću prosvjetnog i gospodarskog djelovanja.

IV. Od diktature do konačne afirmacije nacionalne svijesti

Seljačko-demokratska koalicija nakon nemilih događaja odbijala je daljnji rad u skupštini, a za rješavanje krize su smatrali nužnom reviziju ustava i potpunu promjenu državnog uređenja koje bi išlo federalizmu. Zbog oprečnih gledišta stranačkih prvaka i »nemogućnosti« rješavanja državne krize parlamentarnim putem objavljuje se 6. I. 1929. Manifest kralja Aleksandra kojim se raspušta Narodna skupština što je vodilo otvorenom apsolutizmu u državi. Ubrzo je raspuštena i Hrvatska seljačka stranka sa svim svojim orga-

nizacijama, a početno zadovoljstvo nekih narodnih zastupnika stranke ukidanjem Vidovdanskog ustava koji se smatrao glavnom zaprekom u rješavanju hrvatskog pitanja pokazalo se neutemeljenim, jer kralj Aleksandar nije imao namjere davati nikakve ustupke, a pogotovo ne one koji bi vodili federalizaciji države.⁶¹ Zbog nepripremljenosti stranke novonastalim uvjetima, djelovanje za vrijeme diktature svelo se na aktivnosti uskog kruga ljudi oko Mačeka. Pristaše i članovi HSS-a u Bačkoj ostali su najčešće dezorganizirani i neinformirani o koracima vodstva stranke. Nepostojanje slobode tiska, nemogućnost održavanja skupova vodili su postupnom političkom odumiranju, pa su se članovi HSS-a u Bačkoj nastavili okupljati i razmatrati novonastalu situaciju u brojnim vjerskim, kulturno-umjetničkim i prosvjetnim društvima.⁶² I takav nepovoljan rad bio je dodatno otežan uvođenjem sustavnog policijskog praćenja rada svih društava s nacionalnim obilježjem.

Društveni život u razdoblju šestosiječanske diktature od 1929. bio je gotovo u cijelosti zamro, Maček je bio u zatvoru, a potpredsjednik stranke Josip Predavec, koji je vodio stranačke poslove, mučki je ubijen 1933. godine. U Marseil-leu je ubijen i kralj Aleksandar 9. X. 1934., a po oporuci ga je do punoljetnosti prijestolonasljednika Petra naslijedilo Namjesništvo koje će krajem 1934. osloboditi Mačeka. Bio je to zaokret kojim se tražilo konsolidiranje stanja u državi, a ubrzo su raspisani izbori za 5. V. 1935., koji su donijeli i kod Bunjevaca i Šokaca apsolutnu pobjedu hrvatske narodne misli. Godine koje su slijedile nosile su »biljeg novog narodnog i kulturnog preporoda bačkih Hrvata, koji je možda sasvim ravan onom prvom, Antunovićevom preporodu.«⁶³ U novim društveno-političkim okolnostima pristupilo se obnovi i osnivanju novih povjerenstava Seljačke sloge,⁶⁴ Gospodarske sloge,

61 Matković, 1999, 285.

62 Križarska bratstva, Hrvatski katolički orao, HPD Neven, Bunjevačko momačko kolo, Prosvjetno društvo Neven, Hrvatsko akademsko društvo Antunović, Hrvatski sokol, Hrvatsko prosvjetno društvo Seljačka sloga, J. A. D Bačka (nogometni klub) i brojna druga.

63 Čović - Kokić, 1939, 10.

64 Glavni organizator Seljačke sloge u Bačkoj je bio istaknuti društveni djelatnik dr. Mihovil Katanec.

Hrvatskog radiše po mnogim bačkim mjestima čija je namjera bila onemogućiti izrabljivanje i pljačkanje seljaštva, odnosno organiziranje puka koji bi mogao sam odlučivati o svojim interesima. Reorganizirane su i ponovo pokrenute organizacije HSS-a koje su prestale djelovati nakon šestosiječanske diktature, a u tu svrhu upućivani su, pored domaćih predstavnika stranke, i narodni zastupnici iz središnjice u Zagrebu. Također se osnivaju brojni hrvatski seljački domovi i pokreću nova hrvatska kulturno-umjetnička i prosvjetna društva.⁶⁵ Subotička Matica koja je osnovana 1934., čiju je potrebu osnivanja isticao subotički biskup Lajčo Budanović,⁶⁶ počela je 1935. godine slaviti spomendan smrti preporoditelja bunjevačko-šokačkih Hrvata biskupa Antunovića, a na jednom od svojih *Razgovora*, tj. svečanih sijela 1936. odlučeno je da se te godine svečano proslavi 250. godišnjica glavne seobe Bunjevaca u Bačku. Time je započela jedna svečana preporodna godina za bačke Hrvate, jer je 25. IV. iste godine održana velika smotra Hrvatskog pjevačkog društva *Neven* u Subotici.⁶⁷ Jedan od inicijatora i predsjednik Organizacijskog odbora te veličanstvene proslave je bio već istaknuti buditelj hrvatstva u Bačkoj Blaško Rajič. Proslava je trajala od 14. - 16. VIII. 1936. uz sudjelovanje brojnih društava iz Bačke i Baranje i drugih hrvatskih krajeva. Od predstavnika HSS-a u obilježavanju obljetnice sudjelovali su dr. Ivan Pernar kao posebni izaslanik dr. Mačeka, dr. Milutin Mayer i dr. Josip Reberski. Središnja proslava je održana 15. VIII. na nogometnom stadionu »Bačke« gdje se okupilo preko 65.000 sudionika.

65 Osnovani su hrvatski domovi u Somboru, Bačkom Bregu, Tavankutu, Đurđinu i dr. HKUD »Mirosljub« osnovan je 6. XI. 1936., a za prvog predsjednika društva izabran je poznati hrvatski javni djelatnik i predvodnik somborskog HSS Antun Matarić. U Novom Sadu je u travnju 1936. osnovana podružnica HKD »Napredak«, 8. III. 1936. osnovana je »Hrvatska kulturna zajednica« kao savez hrvatskih prosvjetnih radnika i društava u Subotici.

66 Biskup Budanović je kupio prostore propale »Bunjevačke prosvetne matice« osnovane od gradske i državne vlasti koje su poticale posebnost Bunjevaca i u njoj otvara »Subotičku maticu« koja će postati kulturno središte svih hrvatskih društava, prvenstveno Subotice i okoline, a kasnije će svoju ulogu proširiti na cijelu Bačku i Baranju. Vidi Krmpotić, 2002, 63.

67 Čović - Kokić, 1939, 11.

Okupljenima se obratio dr. Ivan Pernar riječima: »Ja sam došao na želju Hrvata-Bunjevaca-Subotičana i onih iz bliže i dalje okolice - po odredbi našeg predsjednika dr. Vlatka Mačeka i uvjerio sam se da je punim pravom zapjevao pop Nikola Kujundžić: Ne boj mi se bunjevačka nane, nikad neće nestat hrvatske nam grane!«⁶⁸. U Pučkoj kasini postavljena je spomen-slika biskupu Antunoviću, poprsje Ante Mirosljuba Evetovića ispred crkve sv. Terezije i nadgrobni spomenik pop Paji Kujundžiću. Koncem 1936. pokrenuta je inicijativa za osnutkom Hrvatskog narodnog muzeja u Subotici kao središtu bačkih Hrvata i drugom najvećem hrvatskom gradu poslije Zagreba. Namjera je bila sakupiti sve što je vezano uz bačke Hrvate Bunjevce i Šokce i njihovu autohtonu kulturu, te propagirati domaći umjetnički obrt, pučku glazbu i narodnu nošnju. U Subotici su se nalazile sve važnije institucije bačkih Hrvata, tu su središte imali: Pučka kasina, Subotička matica, Hrvatski dom, Hrvatska kulturna zajednica, centrale svih vjerskih, nacionalnih, gospodarskih organizacija, sijelo biskupije i središte uopće svega što su bunjevačko-šokački Hrvati imali u Bačkoj.⁶⁹ Nastavljeno je s organiziranjem manifestacija, hrvatskih narodnih prela, na kojima se iskazivala hrvatska svijest ovog dijela Bačke, pa je tako Hrvatska kulturna zajednica 10. I. 1937. u subotičkoj kazališnoj koncertnoj dvorani organizirala na svom prelu zajedničku priredbu svih hrvatskih društava. U Somboru je organizirano »Veliko hrvatsko bunjevačko prelo« na kojem su sudjelovali brojni gosti iz Baranje, šokačkih sela, Subotice i njezine okolice, a specijalni gost je bio dopredsjednik HSS-a dr. Ivan Pernar koji se okupljenima obratio prigodnim govorom.⁷⁰ Ovo prelo izazvalo je oduševljenje kod tamošnjih Hrvata, ali bilo je i drugačijih odjeka prvog hrvatskog prela u Somboru. Poslije prela Somborom su se širili umnoženi pamfleti u kojima se prijetilo dr. Ivanu Pernaru i vrijeđalo sve što je hrvatsko.⁷¹ Kao što su bačke Hrvate često poho-

68 Pernar, 1936, 196. Vidi i Subotičke novine (izvanredno izdanje) 15. VIII. 1936., br. 10.

69 Subotičke novine, 25. XII. 1936., br. 27, str. 2.

70 Subotičke novine, 29. I. 1937., br. 5, str. 4. i Subotičke novine, 12. II. 1937., br. 7, str. 2.

71 Subotičke novine, 17. II. 1937., br. 8, str. 1.

dili visoki predstavnici HSS-a, oni su također posjećivali središnjicu u Zagrebu i usklađivali svoj rad. Deputacija predstavnika HSS-a iz Subotice i okolice, koje su predvodili dr. Mihovil Katanec, Đeno Šokčić, i Marko Čović, posjetili su 20. II. 1937. dr. Vlatka Mačeka i apelirali da ih ne zaboravi u ovim sudbonosnim danima za hrvatski narod.⁷² Za razliku od Stjepana Radića koji je često navraćao u Bačku i organizirao javne skupove, Maček to nije činio, ali su umjesto njega prenosili njegove poruke pristašama izaslanici stranke, koji su sudjelovali na svim većim sjednicama bačkih ogranaka HSS-a i važnijim kulturno-umjetničkim manifestacijama.

V. Bunjevačko-šokački Hrvati i rješenje hrvatskog pitanja

Učestale izjave najviših državnih predstavnika o brzom rješenju hrvatskog pitanja poticalo je i u bačkim Hrvatima poseban interes, jer su hrvatsko pitanje vidjeli kao pitanje svih Hrvata, u svim krajevima, gdje su živjeli Hrvati u kompaktnoj cjelini od Subotice, preko bosansko-hercegovačkih područja do Boke. Bunjevačko-šokački Hrvati očekivali su da im se uskoro ukaže prilika i da javno iskazuju svoje želje i stavove o tom pitanju. To pravo smatrali su stečenim pravom, jer su se svojevrijedno i slobodno priključili s ostalim dijelovima hrvatskog naroda tadašnjoj državnoj zajednici. Sebe su smatrali samo nastavkom slavonskih i baranjskih Hrvata-Šokaca. Zbog te dvije važne činjenice smatrali su da se s teritorijem, na kojem su živjeli u apsolutnoj većini mora postupati kao s ostatkom hrvatskog naroda. »Osim toga što etnološki i historijski pripadamo hrvatskom narodu, nas još i ista kultura, isti jezik, isti mentalitet veže uz Hrvate. Sve što smo do sada učinili na kulturnom polju i oko kulturnog podizanja našeg naroda, učinili smo uz pomoć braće Hrvat. Njihova pomoć je učinila, da naš nacionalni i kulturni život pođe vlastitim putem. Samo veza sa Zagrebom može da nas još jače učvrsti i sačuva u moru tuđinstva, kojim smo opkoljeni.«⁷³ O potrebama posjećivanja i

veza s bačkim Hrvatima često je pisao i *Seljački dom*: »Sretni su, jači i odlučniji se osjećaju kada ih tko od poznatijih narodnih boraca iz matice Hrvatske posjeti. Zato ih treba češće posjećivati, ne smijemo ih zaboraviti, jer su i oni grana našega narodnog stabla«⁷⁴. Bunjevačko-šokački Hrvati koji su bili nastanjeni u Zagrebu osnovali su krajem 1938. pododbor Hrvatske kulturne zajednice (Društvo bačkih Hrvata), koji je uzeo sebi u zadaću da što bolje upozna glavni hrvatski grad s prilikama, borbom i nastojanjima bačkih Hrvata, te ojača vezu između dva najjača hrvatska središta Zagreba i Subotice i preko tiska štiti kulturne i nacionalne interese bačkih Hrvata. U tu su svrhu odlučili organizirati prvu bunjevačko-šokačku manifestaciju na kojoj je društva iz Subotice, Sombora, Bača i okolice predvodio Blaško Rajić, koji je 1918. bio prvi put u Zagrebu na povijesnoj sjednici Narodnog vijeća, na kojoj je Hrvatskom saboru iskazao želje bunjevačko-šokačkih Hrvata.⁷⁵ Manifestacija je održana 23. IV. 1939. u Zagrebu, a članovi svih delegacija, predvođeni msgr. Blaškom Rajićem i narodnim zastupnicima HSS-a za Suboticu Josipom Đidom Vukovićem i dr. Mihovlom Katanecom, posjetili su vođu hrvatskog naroda dr. Vlatka Mačeka. U svom govoru Josip Đido Vuković još je jednom apelirao na njega kao vođu i cijelo vodstvo stranke da ne zaborave bačke Hrvate u sudbonosnim vremenima za cijeli narod. Tijekom manifestacije Blaško Rajić održao je okupljenima predavanje o hrvatstvu Bunjevaca. Svoj je govor završio ovim riječima: »Bunjevci i Šokci u ovom slučaju oni u Bačkoj i Baranji priznaju se za česti i uda onoga naroda, koji živi u Medimurju, u Zagorju, u Lici, pod Velebitom, na Hrvatskom Primorju, koji s nama isti jezik govori, najvećim dijelom istu vjeru ispovijeda, odgojen na grudima iste kulture, iz koje je ustao Ante Starčević i Stjepan Radić, priznajemo se za česti hrvatskoga naroda, s kojim želimo dijeliti sudbinu u borbi i pregaranju za sve, što je Bog svakom narodu namijenio za čestit i sretan i pravedan narodni život«⁷⁶. Nedugo nakon manifestacije bačkih Hrvata u Zagrebu

72 Subotičke novine, 26. II. 1937, str 1 - 3.

73 »Mi i hrvatsko pitanje«, Subotičke novine, 24. III. 1939., br. 12, str. 1 - 2.

74 »Pozdrav braći Bunjevcima«, *Seljački dom*, 9. III. 1939., br. 11, str. 3.

75 Subotičke novine, 21. IV. 1939., br. 16, str. 1.

76 Subotičke novine, 23. IV. 1939., br. 17, str. 1.

zbog važnosti tadašnje političke situacije u zemlji za cijeli hrvatski narod, Mačeka su opet posjetili nacionalno politički predstavnici svih većih bunjevačko-šokačkih mjesta Bačke i Baranje, a predvodio ih je subotički zastupnik Josip Đido Vuković.⁷⁷ Među bačkim se Hrvatima i kroz obilježavanje dana rođenja braće Radić i svečanoj proslavi 60-tog rodendana predsjednika Hrvatske seljačke stranke dr. Vlatka Mačeka svih organizacija HSS-a, predstavništava Seljačke i Gospodarske sloge i svih kulturnih i vjerskih društava, manifestirala hrvatska svijest i zbijali redovi u želji za konačnim rješenjem nacionalnog pitanja. To se oslikavalo i u sportu, kada je Hrvatska sportska sloga odlučila istupiti iz Jugoslavenskog nogometnog saveza i oformiti hrvatsku nogometnu ligu; u tome je odlučio sudjelovati i nogometni klub Bačka iz Subotice. Ubrzo je oformljen i hrvatski nogometni podsavez u Bačkoj u kojem su se natjecali klubovi iz hrvatskih mjesta.⁷⁸

Posjeti Zagrebu, manifestacije bačkih Hrvata, izaslanstva Mačeku i vodstvu HSS-a imala su za cilj skrenuti pozornost na taj dio hrvatskog naroda, a posebno su se intenzivirali u to vrijeme, jer su vršeni pregovori između Cvetkovića i Mačeka o rješenju hrvatskog pitanja. Tijekom pregovora Maček je inzistirao na uključivanje u Banovinu Hrvatsku krajeva s pretežnom hrvatskom većinom. Sporazum između Cvetkovića i Mačeka postignut je i prihvaćen od kneza Pavla i potpisan 26. VIII. 1939. na Brdu kod Kranja. Bački su Hrvati izrazili zadovoljstvo postignutim sporazumom, ali i žaljenje što i sami nisu uključeni u Banovinu Hrvatsku. U Zagreb je otputovao bački predstavnik HSS-a Josip Đido Vuković povodom sjednice Hrvatskog narodnog zastupstva koja se održala 29. VIII. 1939., gdje je izložio položaj bunjevačko-šokačkih Hrvata i želje u vezi sa zaključenjem sporazuma.⁷⁹ Maček je na toj sjednici Hrvatskog narodnog zastupstva istaknuo da je rješenje teritorijalnog opsega Banovine Hrvatske privremeno i da će joj se prilikom preuređenja cijele države pridodati još neki krajevi.⁸⁰ Bunjevačko-šokački

Hrvati nisu gubili nadu u svoj suživot s ostatkom hrvatskog naroda u matici zbog dijela sporazuma koji se odnosio na definitivni opseg Banovine Hrvatske koji se trebao odrediti prilikom preuređenja zemlje, a kojim se trebalo voditi računa i o kulturnim, povijesnim, ekonomskim, socijalnim, geografskim i političkim okolnostima. Bački Hrvati ostali su čvrsto uvjereni da će hrvatsko narodno vodstvo u Banovini Hrvatskoj naći načina da im se osigura potpuni nacionalna i kulturna sloboda. Ubrzo nakon potpisivanja sporazuma slana su uvjerenja bačkim Hrvatima iz Zagreba da nisu napušteni, a prilikom otvorenja Hrvatskog seljačkog prosvjetnog doma u Tavankutu takvu poruku je donio i izaslanik dr. Mačeka, prof. Tomašić. Na izborima za senatore u Banovini Hrvatskoj našao se i Josip Đido Vuković, narodni zastupnik za subotički kotar, a njegov zamjenik je bio Jerko Zlatarić, seljak iz šokačkog sela Gajića koji je predstavljao baranjske Hrvate. Vodstvo HSS-a s Mačekom time je omogućilo bačko baranjskim Hrvatima da imaju svog predstavnika u Hrvatskom saboru.⁸¹

Bački su i baranjski Hrvati, iako u boljim uvjetima za nacionalni razvoj, i dalje ostali izloženi asimilacijskim pritiscima. Članovi JRZ-e, ministri prometa ing. Nikola Bešlić i tjelesnog odgoja Jevrem Tomić, vršili su političku agitaciju među šokačkim Hrvatima. Ministar Nikola Bešlić u jednom je od svojih govora rekao: »U Baranji žive Srbi, Šokci, Mađžari i Nijemci. Nijemci su Nijemci, Mađžari su Mađžari, a Šokci su Šokci. Šokci nisu nikad bili Hrvati, pa tako nikad i ne mogu biti Hrvati. Oni moraju ostati samo Šokci.«⁸² Na jednom drugom skupu u bačkom hrvatskom mjestu Sonti isti ministar Bešlić nepunu godinu kasnije ponovo je negirao postojanje Hrvata u ovim krajevima i naglasio da su Bunjevci i Šokci uvijek bili Srbi negoli Hrvati, a to je opravdavao postojanjem prezimena Bešlića, Tomića, Filipovića i kod Srba.⁸³ U međuvremenu je ostao mali broj Bunjevaca i Šokaca koji su zagovarali posebnu nacionalnu orijentaciju pod tim imenima. Onaj mali broj koji je i ostao propagirati »bunjevštinu«, poput Marka Jurića, Albe M. Kuntića, Mare

77 Subotičke novine, 19. V. 1939., br. 20, str. 5.

78 Subotičke novine, 15. IX. 1939., br. 37, str. 8.

79 »Mi i sporazum«, Subotičke novine, 2. IX. 1939., br. 35, str. 1.

80 Matković, 1999, 400.

81 Subotičke novine, 3. XI. 1939., br. 44, str. 2.

82 Subotičke novine, 17. XI. 1939., br. 46, str. 7.

83 Subotičke novine, 17. V. 1940., br. 20, str. 7.

Đorđević-Malagurski, bili su u službi Beograda i postali su izolirana i beznačajna skupina koja je do tada ometala preporod bunjevačkih Hrvata i razvoj hrvatske svijesti u Bačkoj. Višegodišnji urednik *Nevena* Joso Šokčić koncem je 1939. u svom otvorenom pismu naslovljenim kao »Kraj jedne zablude« u *Subotičkim novinama* javno priznao svoju zabludu da su Bunjevci neka četvrta nacija i predao uredništvo i vlasništvo *Nevena* Blašku Rajiću.⁸⁴

Na sedmim *Razgovorima*, godišnjem susretu svih hrvatskih bunjevačkih rodoljuba koje je u povodu godišnjice smrti biskupa Ivana Antunovića organizirala Subotička matica, Blaško Rajić održao je govor o potrebi osnivanja hrvatskih narodnih osnovnih i srednjih škola u Bačkoj. Hrvatske škole smatrane su za nužnost ako se htjela očuvati hrvatska svijest na tom području izloženom brojnim asimilacijskim nasrtajima.⁸⁵ Pored sve većeg buđenja hrvatstva u Bačkoj, od strane gotovo čitavog srpskog javnog mnijenja osporavana je hrvatska narodnost Bunjevaca i Šokaca. Ovo se moglo osjetiti u državnoj politici, administraciji, školstvu i nastavi, u srpskom tisku, literaturi i radiju. Zbog tih nasrtaja pristupilo se još organiziranim radu kroz izdavanje brošura, tiskanju knjiga, učvršćivanju i povezivanju organizacija HSS-a, podizanju novih hrvatskih seljačkih domova i, što je najviše smetalo velikosrpske krugove, održavanju manifestacija u kojima se iskazivalo hrvatstvo Bačke. Iz takvih velikosrpskih krugova pokrenuto je osnivanje Srpskih kulturnih klubova po Vojvodini, naročito po Subotici i Somboru s njihovom okolicom. Srpski klubovi naglašavali su da Subotica i Sombor imaju srpski karakter, te da se ne smiju priključiti Banovini Hrvatskoj.

Organizirana su brojna gostovanja društava bačkih Hrvata u Banovini Hrvatskoj koja su imala za cilj upoznati javnost sa svojim željama za priključenjem matici. U predavanjima koja su održavali predstavnici bunjevačko-šokačkih Hrvata u Hrvatskoj sve su češće koristili pojam Bačka Hrvatska pod kojim se podrazumijevalo područje sastavljeno od 6 zapadnih kotareva tadašnje Voj-

vodine na kojem su Hrvati živjeli u većini.⁸⁶ Bački Hrvati nisu gubili nadu u svoje priključenje matici i očekivali su da će se omogućiti donošenje odluke kojom bi se područje Bačke do Tise s Baranjom priključilo Banovini Hrvatskoj bez šajkaškog trokuta s Novim Sadom, u kojem su Srbi činili većinu i koji bi pripao Srbiji. *Seljački Dom* često je objavljivao pisma i pjesme budnice koje su iskazivale želju bačko-baranjskih Hrvata za sjedinjenjem s ostatkom Hrvata poput ove: »Hrvatski bane širi ruke tvoje, te primi Bačku i Baranju pod svoje, jer Baranja kliče isto kao i Bačka: Živila nepokorena i slobodna Hrvatska!«⁸⁷ Sve je to kulminiralo time da su se bunjevačko-šokački Hrvati priklonili pod vodstvom Josipa Đide Vuković hrvatskom seljačkom pokretu i na taj način poistovjetili svoju političku orijentaciju s orijentacijom cijelog hrvatskog naroda.⁸⁸ Na inicijativu Blaška Rajića pripremala se velika manifestacija »Sabor kulturnih društava bačkih i baranjskih Hrvata« najavljena za 9. III. 1940., te »Velika manifestaciona skupština« hrvatskog življa najavljena za 10. III. 1940. Od predstavnika HSS-a najavljeni su izaslanici dr. Mačeka, dr. Juraj Krnjević, te hrvatski ministri dr. Smoljan i dr. Torbar, uz brojne predstavnike organizacija stranke iz Bačke i Baranje. Zakazane manifestacije zbog policijske se zabrane nisu mogle održati. Među Hrvatima u Bačkoj time se samo povećavalo nakupljeno nezadovoljstvo i postavljalo se pitanje zbog čega je vlastima bilo u interesu zabranjivanje takvih skupova. Zbog odlučnog zahtijevanja bačko-baranjskih Hrvata za priključenje Banovini Hrvatskoj, vrši se sve otvoreniji pritisak na njih, a u tome su se posebno iskazivali predstavnici Srpskog kluba. U vezi s hrvatskim manifestacijama oglasio se provokacijom Srpski kulturni klub u *Bunjevačkim novinama* (glasilo radikala): »Srpski narod u ovim krajevima neće dozvoliti, da se u Subotici ili kojem drugom istaknutom mestu Vojvodine održavaju nazovi hrvatski sabori, na kojima bi se propagiralo hrvatstvo, dočekivali sa

84 Subotičke novine, 8. XII. 1939., br. 49, str. 1. Vidi i Subotičke novine, 4. X. 1940. br. 40, str. 1.

85 Subotičke novine, 12. I. 1940., br. 2, str. 1. Isto i Krmotić, 2002, 64 - 65.

86 Vojvodina se tada sastojala od Baranje, Bačke, Banata i istočnog dijela Srijema koji je ostao izvan Banovine Hrvatske. Ime Bačka Hrvatska spomenutom području 6 zapadnih kotara dalo je Društvo bačkih Hrvata u Zagrebu 1938. godine.

87 Seljački Dom, 21. III. 1940., br. 12.

88 Subotičke novine, 15. III. 1940., br. 11, str. 4.

šestopegim belcima, sa banderima konjanika, hrvatskim zastavama itd., i na izazivački način donosile istorijske odluke kojima je cilj izdvajanje Bačke i Baranje iz okvira srpske Vojvodine i srpskih zemalja uopšte i njihovo pripajanje Banovini Hrvatskoj, na proširenje i izmišljanje prostora Hrvata do Novog Sada i na podjarmljanju stotine hiljada Srba pored onog jednog miliona, koji su već ušli u sastav Banovine Hrvatske bez svojeg pitanja i pristanka. Srpski narod Bačke i Baranje upotrebit će sva sredstva da se ove protuždravne manifestacije osujete i da ih jednom za svagda u interesu mira u državi i dobrim odnosima s Hrvatima onemoguću.«⁸⁹

Bački su Hrvati stoga organizirali 12. IV. 1940. u Zagrebu »Dan bačko-baranjskih Hrvata« koji je organiziran uz pomoć hrvatskih vlasti. Zagrebačko građanstvo i sva kulturna društva i nacionalne organizacije u povorci sa zastavama priredili su srdačan doček Hrvatima Bačke i Baranje. Od hrvatskih narodnih zastupnika dočekali su ih Milutin Mayer, dr. Ivan Pernar, dr. Šol, dr. Josip Reberski i drugi, Društvo bačkih Hrvata u Zagrebu sa svojim predsjednikom dr. Josipom Andrićem, HPD Zvonimir, te uniformirani članovi hrvatskog društva Petar Zrinski. Goste je pozdravio g. Milutin Mayer govorom: »Zagreb je ponosan i sretan što vas može pozdraviti na svome tlu, na kojemu se uvijek vijala hrvatska zastava. Taj Zagreb danas pozdravlja bačko-baranjske Hrvate koji čuvaju sjeveroistočne granice Hrvatske, koji su tamo sačuvali svoj hrvatski jezik i svoju katoličku vjeru. I danas se bore za hrvatske ideale.«⁹⁰ Predstavnici bačko-baranjskih Hrvata predvođeni Josipom Đidom Vukovićem posjetili su banske dvore gdje su ih dočekali dr. Maček i ban dr. Ivan Šubašić. Maček je kazao predstavnicima bačko-baranjskih Hrvata: »Draga braćo i sestre! Znam da je teško Hrvatima izvan Banovine, treba borbu izdržati, kao što smo je do sada izdržali. Ako Bog da izmijenit će se i prilike kod Vas u Vojvodini.«⁹¹ Potom su pohodili Braću Hrvatskoga Zmaja i nadbiskupa dr. Alojzija Stepinca.

Nastupi kulturno-umjetničkih društava iz Bačke i Baranje ostali su zapamćeni kod zagrebačkog građanstva, a nastupe su pratili i najviši politički i društveni predstavnici iz Banovine Hrvatske i subotički biskup msgr. Lajčo Budanović, koji je svojom prisutnošću uvećao ovu manifestaciju. Poslije nastupa pjevačkog društva *Neven* okupljenima se obratio Blaško Rajić riječima: »Braćo Hrvati u Hrvatskoj domovini, poručujemo Vam i pozdravljamo Vas da znadete da smo i mi sinovi Bačke i Baranje nas 180.000 isto to što i Vi Hrvati oduvijek Hrvati do vijeka...Braćo Hrvati, svi mi sinovi Bačke i Baranje želimo i hoćemo biti s Vama. Ako ste Vi svi u Banovini Hrvatskoj, hoćemo i mi biti u Banovini Hrvatskoj...Obraćam se na Beograd i Zagreb. Prvima velim: Braćo Srbi ne tražite ono što nije Vaše. A Vama velim: Braćo Hrvati! Ne dajte ono što je Vaše, jer to traži obraz i poštenje«⁹².

Politički prvaci HSS-a u Bačkoj uz potporu dr. Mačeka omogućili su da se u deset sela Bačke i Baranje, u kojima su općinska poglavarstva postavljena preko volje naroda, održe općinski izbori. Agitatori JRZ i Srpskog kluba smatrali su ih veoma važnim i davali su im plebiscitarni karakter zbog osjetljivosti ovog područja koje se htjelo pripojiti Banovini Hrvatskoj. Obje strane, i HSS i JRZ, razvile su vrlo živu političku aktivnost u deset općina u kojima su se trebali održati izbori. Izaslanici dr. Mačeka i dr. Smoljana intervenirali su protiv eventualnog varanja, a bili su postavljeni i čuvari kutija. HSS je na ovim općinskim izborima dobio većinu u 7 općina, njemački Kulturbund u 2 i JRZ u jednoj općini.⁹³ Tajnik HSS-a dr. Juraj Krnjević u svom se govoru u Sarajevu osvrnuo na ove izborne rezultate i izrazio još jednom nadu da će iskazana velika hrvatska svijest bačko-baranjskih Hrvata pomoći da se i oni spoje s Hrvatskom.⁹⁴ U svrhu poboljšanja narušenih hrvatsko-srpskih odnosa u Bačkoj, nakon ubojstva Stjepana Radića, potom i kralja Aleksandra, članovi Subotičke matice do 1941. organizirali su više susreta hrvatskih i srpskih intelektualaca koji su se odvijali u tolerantnom demokratskom ozračju ekumenizma i suživota, te se raspravljalo

89 Subotičke novine, 17. V. 1940., br. 20, str. 3.

90 Subotička Danica ili Bunjevačko-šokački kalendar za 1941, str. 57.

91 Subotička Danica ili Bunjevačko-šokački kalendar za 1941, str. 58.

92 Subotičke novine, 19. IV. 1940., br. 16, str. 3.

93 Subotičke novine, 14. VI. 1940., br. 24, str. 1.

94 Seljački Dom, 5. IX. 1940., br. 36, str. 1.

o svim otvorenim pitanjima.⁹⁵ Ipak do početka Drugog svjetskog rata nije omogućeno preuređenje države i formiranje konačnog opsega Banovine Hrvatske, a za bačke Hrvate stanje će se izbijanjem rata ponovno pogoršati, jer je cijelo područje opet zaposjela Mađarska.

VI. Zaključak

U periodu između dva svjetska rata izvršena je uspješna nacionalna integracija bačkih Hrvata pod vodstvom hrvatske bunjevačko-šokačke društvene, kulturne i političke elite uz suradnju sa Zagrebom kao središtem hrvatskog naroda. Treba napomenuti da su pored domaćih bunjevačko-šokačkih preporoditelja značajnu ulogu u završetku nacionalne integracije bačkih Hrvata imali mladi intelektualci, Radićeve pristalice, koji su u Bačku došli nedugo nakon stvaranja nove državne zajednice. Oni su uspjeli u širenju nacionalne svijesti i novih političkih ideja koje će prihvatiti seljački puk Bačke kojem su velikim dijelom pripadali bunjevačko-šokački Hrvati. Dvije stranke u Bačkoj, Bunjevačko-šokačka i Vojvođanska pučka, predstavljale su oslonac u njegovanju hrvatske svijesti, ali se zbog nužnosti zbijanja redova Bunjevci i Šokci okreću suradnji s HSS-om i njegovom vodstvu, pa će ta stranka imati najvažniju ulogu u otporu protiv asimilacije i odnarođivanja ovog dijela hrvatskog nacionalnog stabla. Uloga koju je imao hrvatski seljački pokret s narodnim vođama Stjepanom Radićem, potom i Mačekom u Hrvatskoj prenijela se i na bačke Hrvate pa su oni u sudbonosnim godinama doista predstavljali jednu dušu i jedno tijelo. Mogućnost javnog izražavanja hrvatske nacionalne svijesti u Bačkoj bila je uvjetovana općim političkim stanjem u Europi krajem tridesetih godina XX. stoljeća pa će HSS iskoristiti novonastale okolnosti i postići dogovor sa srpskom elitom uspostavom Banovine Hrvatske. Već tada se pokušalo riješiti cjelokupno hrvatsko pitanje koje je uključivalo i bačke Hrvate. Iako je u tim godinama bila uspješno dovršena nacionalna integracija bunjevačko-šokačkih Hrvata i duhovno sjedinjenje s ostatkom hrvatskog naroda, političke okolnosti nisu omogućile i teritorijalno sjedinjenje.

⁹⁵ Bušić, 2003, 28.

Izvori i literatura

I)

- (***) *Dr Vlatko Maček i njegovi saradnici u Vojvodini*, Sombor, 1936.
- Tomislav Augustinov, *Kulturna povijest Vajske*, Đakovo, 1972.
- Milenko Beljanski, *Bački Monoštor između 1921. i 1985. godine*, Sombor, 1986
- Milenko Beljanski, *Gradska uprava u Somboru: od 1919. do 1941. godine*, Sombor, 1984.
- Milenko Beljanski, Nemeš Miličić, Svetozar Miletić: (1752 - 1984), Sombor, 1984.
- Krešimir Bušić, »Iz prošlosti hrvatske zajednice u Bačkoj« u *Hrvatska revija*, 2003.,
- Marko Čović - Aleksandar Kokić, *Bunjevci i Šokci. Narodna borba Bunjevaca i Šokaca*, Zagreb, 1939,
- Aleksa Ivić, » Bunjevci, Srbi i Hrvati« u *Književni sever*, I/ 1. X. 1925, 264 - 265.
- Bogdan Krizman, *Korespodencija Stjepana Radića (1918. - 1928.) II*, Institut za hrvatsku povijest - Sveučilište u Zagrebu, Zagreb, 1973.
- Lazar Krmptić, » Društvena djelatnost Blaška Rajića« u *Klasje naših ravni*, 5 - 6/ 2002.
- Alba M. Kuntić, *Bunjevac Bunjevcima i o Bunjevcima*, Subotica, 1930.
- Hrvoje Matković, *Povijest Hrvatske seljačke stranke*, Zagreb, 1999.
- Petar Pekić, *Povijest Hrvata u Vojvodini*, Zagreb, 1930.
- Ivan Pernar, »Moja sjećanja na Suboticu« u *Klasje naših ravni*, 1936, 195 - 196.
- Dušan J. Popović, *O Bunjevcima: povodom knjige P. Pekića »Povjest Hrvata u Vojvodini«*, 1929. *Sremski Karlovci*, 1930.
- Rudolf Horvat, *Hrvatska na mučilištu*, Zagreb, 1992.
- Ante Sekulić, *Bački Bunjevci i Šokci*, Zagreb, 1990.
- Ante Sekulić, »Radićevci u životu bačkih Hrvata od 1918. do 1920.« u *Hrvatski iseljenički zbornik*, 1994.
- Ante Sekulić, *Slavonija, Srijem, Baranja i Bačka: zbornik*, Zagreb, 1993.
- Ante Sekulić, »Srpstvo u Podunavlju (1918.-1995.)«, *Međunarodni znanstveni skup »Jugoistočna Europa 1918.-1995.«*, Zadar, 28.-30. 9. 1995.
- Skenderović, Bruno, »Formiranje nacionalne svijesti kod Bunjevaca u Bačkoj« u *Marulić: hrvatska književna revija*, 31 (3)/ 1998, 478 - 490.

Vereš, Tomo, *Bunjevačko pitanje danas*, Subotica, 1997.

Vukmanić, Miroslav, *Stjepan Radić. Izabrani politički govori*, Opatija, 1995.

II)

Danica: nezavisni informativni list, ur. Stipan Dujmović, Sombor, 1934.

Dom (Seljački dom), glasilo HSS, 1925. - 1941.
Hrvatske novine, urednik Miško Prčić, Subotica, 1925. - 1929.

Klasje naših ravni: vanpolitički povremeni časopis za književnost i kulturu, Subotica, 1935. - 1938., Zagreb, 1942. - 1944., Subotica, 2002./2003.

Književni sever: časopis za književnost, nauku i kulturu, ur. Milivoje V. Knežević, Subotica, 1925. - 1935.

Neven, glasilo Bunjevačko-šokačke stranke - od 1926. - 1929. glasilo HSS za Baranju, Bačku Banat i Srijem, Subotica, 1926. - 1929.

Somborska reč: političko-društveni list, Sombor, 1925. - 1927.

Subotička Danica ili Bunjevačko-šokački kalendar, Subotica, 1941.

Subotičke novine, ur. B. Rajić Subotica, 1929. - 1941.

Vojvodina, glasilo Bunjevačko-šokačke stranke (Antuna Bošnjaka), ur. Ernest Bošnjak, Sombor, 1927.

The Croatian Peasants' Party in the national movement of Bačka Croats

Summary

In this paper, the author shows the role of the Croatian Peasants' Party (*Hrvatska seljačka stranka*, the HSS) in the national emancipation of Bunjevci and Šokci Croats in Bačka between the two world wars. The work of the HSS in Bačka is analysed in the context of contemporary social and political conditions in the common state - all marked by rigid centralism and attempts to challenge the Croatian nationality of the Bunjevci and Šokci. In the first post-war years, the Croats from Bačka organised themselves politically in the renewed *Bunjevačko-šokačka stranka*, which persisted through the hardest of times to protect their interests until it was finally united with the HSS. It is important to mention the work of the many educated young people, followers of Radić, who had come to Bačka and succeeded in spreading the national awareness and new political ideas to be embraced by the peasants of Bačka, mostly Bunjevci and Šokci Croats. They gathered locals who fought for the defence of the nationality and economic advance about them. The need for assembling in a stronger community, this being Radić's party which had by then grown into a Croatian national movement, and the need for stressing the fact of their Croatian nationality was seen as a necessity by the Bunjevci and Šokci faced with the assimilative pressure of the Serbian authority.

The role of the Croatian peasants' movement in Croatia reflected on the Croats in Bačka, so they acted in the decisive years as one soul and one body. Repeated statements by the highest representatives of the state about the quick solution of the »Croatian issue« prompted great interest among the Croats in Bačka, because they saw the »Croatian issue« as an issue relevant to all Croats living in compact groups everywhere - from Subotica, through Bosnian and Herzegovian territories to Boka. The Bunjevci and Šokci Croats expected an opportunity to publicly state their desires and opinions on the issue. In the years before the Second World War, attempts were made to solve the entire Croatian issue, including Croats in Bačka, but political circumstance prevented their territorial integration with the mother state. Although left outside of the borders of Banovina Hrvatska, these years saw the successful closure of the process of the national integration of the Bunjevci and Šokci Croats and their spiritual integration with the remainder of the Croatian people.

Key words: Bačka, Croats in Bačka, Bunjevci, Šokci, Subotica, Sombor, HSS, national integration

PRO TEMPORE

časopis studenata povijesti

Zagreb, 2005.

PRO TEMPORE

Časopis studenata povijesti
godina III., broj 3, Zagreb, siječanj 2006.

Glavna i odgovorna urednica
Maja Crnjac

Uredništvo
Ivan Basić, Maja Crnjac, Goran Miljan, Tin Pongrac, Jasmina Skočilić

Grafički urednik
Robert Borenić

Lektura i korektura
Jasna Šarić, Maja Crnjac

Prijevodi sažetaka na engleski jezik
Branimir Bekavac

Izdavač
ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti

Tisak
Profil International

Naklada
500 primjeraka

Izdanje časopisa ostvareno je uz novčanu potporu Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu, Odsjeka za povijest Filozofskog fakulteta Sveučilišta u Zagrebu i izdavačke kuće Profil International. Klub i uredništvo ovim putem im se zahvaljuje.

Adresa uredništva: ISHA Zagreb - Klub studenata povijesti, Filozofski fakultet Sveučilišta u Zagrebu,
Ivana Lučića 3, 10 000 Zagreb

E-mail: isha-zg@net.hr

Srdačno zahvaljujemo izdavačkoj kući Profil International na susretljivosti i financijskoj potpori u tiskanju ovoga broja.